

АМФОРИ НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИХ ГОРОДИЩ IV СТ. ДО Н.Е.

Час IV – початку III ст. до н.е. на території Північного Причорномор'я певною мірою являє собою час максимального розвитку як грецьких колоній, так і поселень кочовиків, що мешкали на території степового поясу Східної Європи. Це загальновідомий факт, який констатують практично всі дослідники. Ми маємо відомості про проникнення греків на скіфські городища лісостепової зони ще в архаїчний час [Русяева, 1999, с. 84-97]. Також, це стосується й Нижнього Подніпров'я, через територію якого повинні були пролягати шляхи греків на північ. Але нам відомі лише поодинокі знахідки кераміки архаїчного та класичного часу на цій території [Онайко, 1966, с. 17]. Лише з кінця V - початку IV ст. до н.е. на території Нижнього Подніпров'я виникає ціла низка стаціонарних городищ і селищ, що відзначало бурхливий сплеск економічного розвитку Великої Скіфії. На даний момент їх відомо більше ста [Гаврилюк, Оленковський, 1992, с. 5, 35] по обох берегах на відстані між сучасними містами Запоріжжям та Херсоном.

Вже самий початок цього періоду ознаменовано розвитком будівництва на території нижньодніпровських поселень та значним економічним підйомом, який пов'язаний з широким виробництвом товарів ремісницькими майстернями, великим розмахом торговельних стосунків, завдяки яким стає масовим надходження товарів з материкової й острівної Греції. Змінюються також головні напрямки й пріоритети торгівлі. Досить епізодичні надходження різних видів дорогоцінних товарів (характер надходження яких не змінився й у більш пізні часи) – столового посуду, прикрас та зброї з рубежу V-IV ст. до н.е. починає співіснувати з широкомасштабним ввезенням вина у амфорах з різноманітних виробничих центрів Егейського моря та південного узбережжя Чорного моря, що, в свою чергу, потребувало від деяких населених пунктів забезпечення цих торговельних стосунків зручними умовами для зберігання й продажу товарів. Ймовірно є й виникнення в цей час певної верстви населення, що постійно займалась торгівлею в цьому регіоні. Залишки амфорної тари постають одним з найголовніших видів знахідок й датуючого

матеріалу на скіфських городищах Нижнього Подніпров'я.

Дослідження керамічного імпорту й, зокрема, амфорної тари, на території Нижнього Подніпров'я досить тривалий час відставало від польових робіт. При відкритті на початку нашого сторіччя основної кількості цих городищ і перших розкопках масові амфорні матеріали майже не враховувались, а при публікації практично лише згадувалась їх наявність [Гошкевич, 1913, с. 117-145]. Перше серйозне вивчення й оцінку цих знахідок було зроблено Б.М.Граковим [Граков, 1954, с. 86-87] за матеріалами розкопок Кам'янського городища. Ним було підсумовано результати багаторічних розкопок цієї пам'ятки, зібрані й визначені практично всі віднайдені на ній амфорні клейма, зроблено кількісну оцінку масових знахідок уламків амфорної тари по центрах їх виробництва. Але це стосувалося лише одного хоч і найкрупнішого з нижньодніпровських поселень.

Наступним етапом у вивченні амфорних матеріалів на поселеннях Нижнього Подніпров'я стала праця Н.А. Онайко. Нею у двох послідовних монографіях [Онайко, 1966, 1970] було розглянуто всі відомі на той час античні імпорти, знайдені на території Побужжя і Подніпров'я архаїчного, класичного та елліністичного періодів. Значна увага була приділена дослідженню саме амфорних матеріалів. Н.А. Онайко підсумувала всі категорії амфорного імпорту вказаних періодів з поселень та поховальних пам'яток, проаналізувала та дала загальну оцінку головним напрямкам та масштабам торговельних стосунків населення Побужжя та Подніпров'я з греками.

Серед робіт необхідно відмітити публікацію матеріалів Лисогірського городища, поселень Чернеча та Первомаївка [Гаврилюк, Былкова, Кравченко, 1992]. Були введені в науковий обіг матеріали, здобуті в результаті розкопок останніх років Скіфською степовою експедицією під керівництвом Н.О.Гаврилюк на Кам'янському городищі [Каряка, 1997, с. 110-117]. Але й досі відсутні праці в яких було б узагальнено весь комплекс амфорних матеріалів поселень Нижньодніпровського регіону.

Головною метою даної роботи є спроба аналізу та узагальнення амфорних матеріалів,

здобутих у результаті розкопок на скіфських поселеннях Нижнього Подніпров'я, висвітлення на базі цього головних напрямів і пріоритетів в торгівельних зносинах між скіфським населенням даного регіону, грецькими містами Північного Причорномор'я та їх метрополіями. Окремою метою є, враховуючи територіальне розподілення різних категорій амфорної тари, з'ясувати головні сфери впливу античних центрів виробництва на даній території.

Джерельною базою нашого дослідження є матеріали, отримані як в ході розкопок 30-60 років, і вже опрацьовані Б.М.Граковим та Н.А.Онайко, так і розкопок останніх десятиліть, висвітлених в ряді публікацій окремих пам'яток [Гаврилюк, Билкова, Кравченко, 1991 та ін.]. Також враховані архівні матеріали та звіти про розкопки цих пам'яток. Розкопки останніх десятиліть дещо доповнили дані розкопок окремих городищ (Кам'янське) та, головним чином, дали нові масові матеріали з інших поселень, що дає змогу розглядати дане коло матеріалів окремим комплексом для цілого регіону розповсюдження певного типу пам'яток, також можна оцінити не лише основні напрямки торгівельних стосунків а й, базуючись на територіальному розподіленні окремих груп амфорних матеріалів, виявити особливості й пріоритети в торгівельних відносинах окремих комплексів пам'яток. Головним чином нами було розглянуто матеріали Кам'янського та Лисогірського городищ, поселень Первомаївка, Чернеча та Білозерське. Для порівняння як аналогії враховано також дані інших, менш досліджених, скіфських поселень, комплекси знахідок окремих крупних курганів та курганних некрополів.

Однією з найбільш масових знахідок на пам'ятках скіфської осілості є фрагменти амфор, процент яких дуже коливається на різних поселеннях від 13,64 (Капулівське городище, Сулицьке селище) до 87,88 (поселення Первомаївка 1) серед загальної маси інших категорій керамічних знахідок. Різні поселення дають різну картину кількісного співвідношення керамічної тари з іншими категоріями кераміки.¹ Єдиною характерною рисою для переважної більшості скіфських городищ Нижнього Подніпров'я можна вважати лише малу кількість тонкостінного столового посуду у порівнянні з фрагментами амфор й,

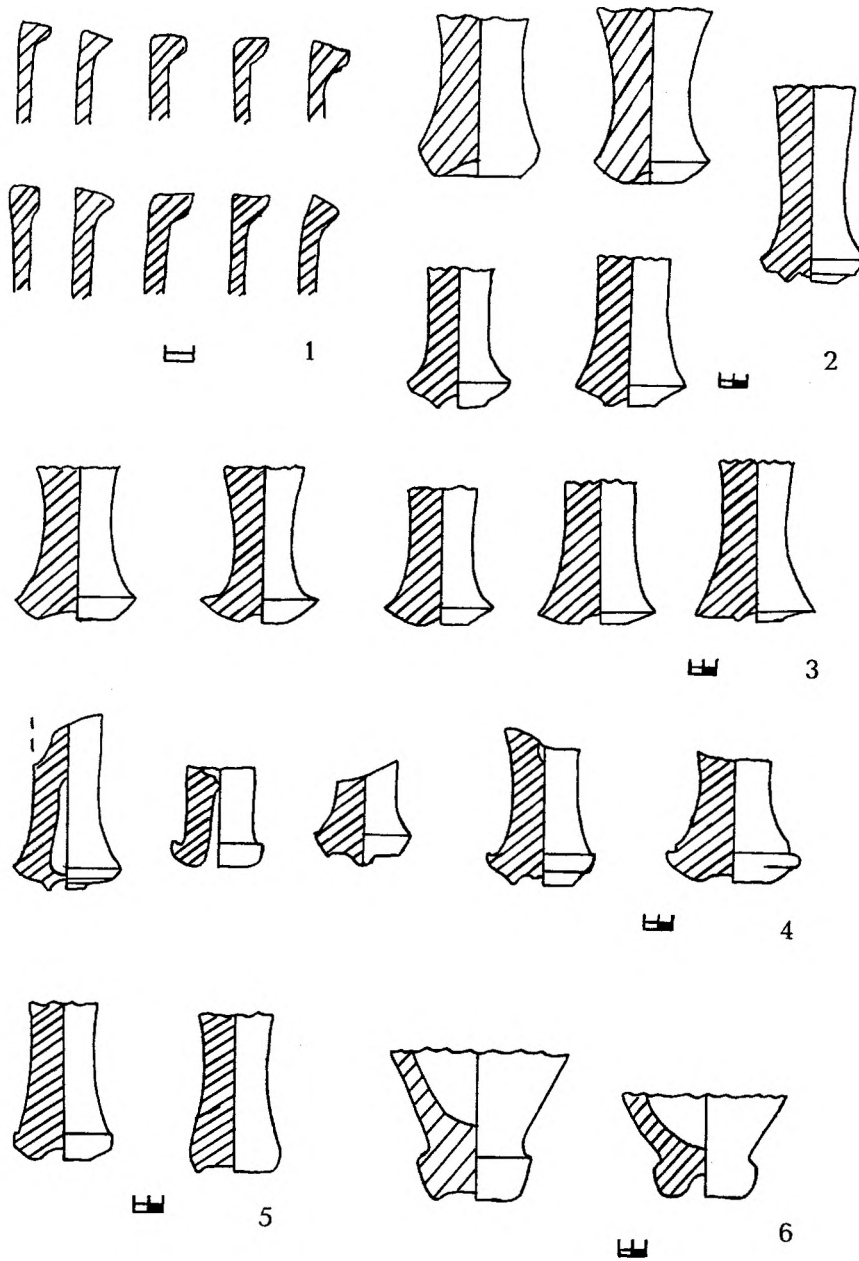
тим більше, всіх керамічних знахідок [Гаврилюк, 1999, с. 250, табл. 5.11]. Це дуже обмежує можливості використання цієї категорії знахідок як датуючого матеріалу. Таким чином, залишки амфорної тари на пам'ятках скіфської осілості, як і раніше, залишаються головним датуючим матеріалом.

Амфорні матеріали даного регіону представлено ніжками, вінцями, ручками й стінками. Переважна більшість з них не мала клейм, тому обробка велась на основі виділення й аналізу їх формально-типологічних ознак, а також з урахуванням даних про склад керамічної маси й характеру її обробки. Також при цьому враховано можливі протиріччя в ідентифікації й датуванні цих матеріалів, спричинені деякою нестандартністю їх форм і специфічними особливостями виробництва у деяких керамічних центрах. Так, з одного боку, досить багато серед загальної маси амфорних матеріалів зустрінуто незвичайних форм, які могли одночасно поєднувати у собі формальні риси декількох центрів, з іншого – нами вже відмічалась дуже слабка якість самих амфорних матеріалів.

Ніжки амфор належать до однієї з найголовних типоутворюючих ознак й найлегше піддаються класифікації й типології за своїми формальними ознаками [Лейпунська, 1981, с. 15]. Виходячи з цього, ми вважаємо за необхідне першочергове вивчення цієї групи знахідок. Як допоміжне інформативне джерело використовуються вінця й ручки амфор та склад керамічної маси.

Практично всі амфорні ніжки належать до ніжок із циліндричним стовбуром й розширеною основою (за класифікацією Н.О.Лейпунської). Через погану збереженість їх, або недостатню якість обробки й нечіткі морфологічні ознаки, спричинені в свою чергу не високою якістю продукції, що надходила на таку далеку периферію античного світу [Каряка, 1996, с. 127-129], визначення можливе приблизно лише 80 % уламків. Саме наявність однієї амфорної ніжки ми враховуємо як показник знахідки однієї умовної амфорної одиниці, в той час, коли інші частини амфор, як правило, дробилися на декілька частин, тобто тут врахування однієї умовної амфорної одиниці можливе лише за певних обставин – наявності різних типів вінців або ручок, тощо. Стінки ж амфор, яких за свідченням Б.М.Гракова

¹ Враховано дані за польовими списками, які були оброблені з використанням бази даних "Поселення-список", розробленої колективом авторів – С.Д. Крижицьким, Н.О. Гаврилюк, М.П.Тимченком та В.М.Отрешком, яким автори статті дуже вдячні.

Мал. 1.

[Граков, 1954., с. 83-86] – іноді декілька сот частин на одну амфору, можуть використовуватися лише як третьюрядна ознака при кількісних підрахунках амфорних матеріалів.

Найбільша за кількістю є група фрагментів амфор фасоського виробництва. Знахідки фрагментів амфор цього центру та близьких до них за своїми морфологічними характеристиками на даний момент вважаються одними з найбільш поширених не тільки серед керамічних матеріалів Нижнього Подніпров'я, але і всього Західного та Північно-Західного Причорномор'я і, перш за все, в його античних містах-державках [Лейпунская, 1973, с. 29, табл. 2,3; 1981, с. 60]. Слід, однак, зауважити, що досить значна кількість серед знахідок цього типу відноситься до нього умовно

на підставі наявності лише деяких спільних рис, таких як склад керамічної маси або форма тих чи інших частин цих посудин. Помітна велика варіативність формальних ознак цієї групи, хоч загалом амфори фасоського виробництва, як правило, чітко виділяються серед інших амфорних матеріалів за складом керамічної маси. Зважаючи на ці обставини ми припускаємо наявність серед цих матеріалів також екземплярів виробництва так званого фасоського кола. Серед визначених нами екземплярів ніжок вони становлять приблизно 30-35% загальної кількості. Переважна більшість з них складає типи А і Б за класифікацією І.Б.Зеест [Зеест, 1960, с. 82-85], які датуються IV ст. до н.е. Формальними ознаками цієї групи є циліндричний стовбур, котрий плавно розширюючись до низу утворює підшву, яка в свою чергу або мала скошені зовнішні боки, або, в деяких випадках, вертикальний зріз, іменованний "пояском" (рис. 1.2).

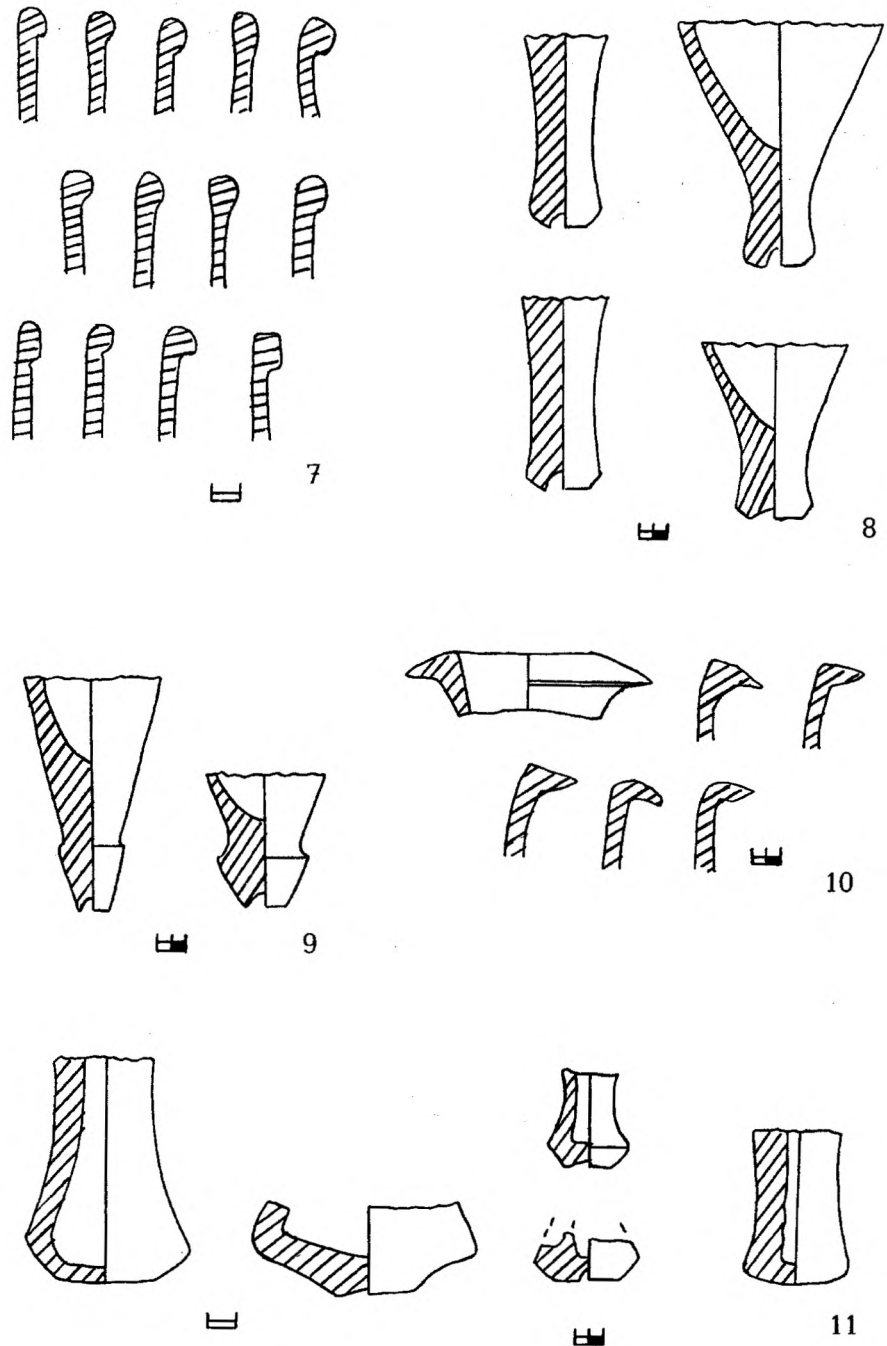
Практично всі екземпляри даної групи мали в центрі своєї підшви, як обов'язковий атрибут, різноманітно оформлену ямку. Форма цих ямок змінювалась від маленьких і поверхових пальцевих вдавнень до широких, округлих і досить глибоких. Простежено, що в деяких випадках при формуванні ця ямка була вдавнена майстром-гончаром на всю довжину його великого пальця руки (на внутрішній поверхні таких ямок збереглися відбитки пальця гончара). Причини такого відходу від стандартів доки не з'ясовані. В даному разі їх навряд чи можна пояснити технологічними потребами.

Нез'ясованим також залишається питання стосовно появи "нестандартних" зразків амфорних ніжок фасоського і близького йому кола керамічного виробництва (мал. 1.4).

Їх можна пов'язувати з фасоським виробництвом лише за найзагальнішими формальними рисами та за фактурою й якістю керамічної маси.

Серед інших матеріалів, що можна віднести до фасоського виробництва – це вінцеві частини посудин. Найхарактернішою їх ознакою є наявність горизонтально (або з деяким невеликим відхилом) зрізаної верхньої утворюючої, що надає вінцю сплюснений зверху вигляд (мал. 1.1). Вінця не великі за розміром, нижня образуюча зкошена, іноді присутня підсічка під краєм вінця. Вони чітко зформовані, мають підтрикутну у перерізі форму.

Інші частини амфор фасоського виробництва – ручки й стінки в основному вирізняються лише за характерними рисами їх керамічної маси, хоч за морфологічними ознаками можна зауважити, що ручки у більшості випадків мали овальну в перетині форму, а фрагменти стінок горла характеризують його, як правило, круглим в плані, рідше еліпсоїдним. Загальна форма горла близька до зрізаного конусу, що становить характерну рису амфор власне фасоського виробництва. Глина їх здебільшого світло-коричнева або жовтувато-рожева після обпалювання з більш-менш великою кількістю штучних домішок і майже не мала випадкових вкраплень бруду, що говорить про досить ретельне оброблення керамічної маси. Серед штучних домішок переважають вкраплення слюди – так званих “блискіток”, також зустрічаються вкраплення білих камінців – можливо вапняку, мармуру або дробленого кварцу дрібної фактури. Розміри цих часток, як правило, не перевищують 0,1-0,15 мм, по-

Мал. 2.

верхня таких виробів має характерне іскріння при якому освітленні. В цілому, керамічна маса добре відмулена, без видимих грубих вкраплень й дефектів.

Комплекс амфорних матеріалів фасоського виробництва перш за все простежується на Кам'янському городищі. Там їх було виділено ще Б.М.Граковим (хоч і в дещо іншому кількісному співвідношенні з іншими центрами амфорного виробництва) на основі матеріалів його розкопок у довоєнні та післявоєнні роки [Граков, 1954, с. 86]. Присутні вони й серед матеріалів Знам'янського горо-

дища [Погребова, 1958, с. 142-146], яке тоді вважалось єдиним комплексом поселень з Кам'янським городищем та визначалось як його акрополь.

Численні фрагменти амфор фасоського виробництва виявлені практично в усіх скіфських поселеннях та городищах IV ст. до н.е. Найближчими аналогіями до їх знахідок на Кам'янському городищі можна вважати фрагменти амфор з фасоськими клеймами знайдених на поселеннях Маячка, Велика Знам'янка і Вишетарасівка [Гаврилюк, Оленковський, 1992, с. 10, рис. 3, 16, 18; 6.7].

Серед поховальних пам'яток фасоські амфори та їх фрагменти знайдено в кургані біля села Копулівки на правому березі Дніпра [Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевський, 1973, с. 122], у тризні Товстої Могили [Мозолевський, 1979, с. 25, рис. 7.1,2; 8.4-6], у курганному могильнику в урочищі Носаки [Бидзиля, Болтрик, Мозолевський, Савовський, 1977, с. 107, 117], курган № 1 у с. Кам'янка Дніпровська, Бердянський курган [Монахов, 1999, с. 213, 284] та ін. Як фасоські визначені нами фрагменти амфор з тризн – з ровику кургану 6 могильника біля с. Любимівка, з насипів курганів 5 та 15 групи Широке III у Херсонській області, курганів 18 та 32 біля с. Кут Дніпропетровської обл. та кургану 4 групи VIII біля с. Ковалівка Миколаївської обл. Як бачимо, більшість з них знайдено в уламках у ровиках поховальних споруд. Складається враження, що фасоське вино найчастіше випивалось під час тризни і рідко йшло у поховання разом з напутньою їжею.

Таким чином, амфори фасоського виробництва серед матеріалів нижньодніпровських городищ та селищ в цілому датуються по знахідкам окремих частин (ніжок та вінець) у межах IV – можливо почату III ст. до н.е. й складають значну частину серед загальної маси цієї категорії знахідок. Більш чітко їх датування ускладнено через брак закритих комплексів із супроводжуваними іншими категоріями матеріалу.

Другою за своєю кількістю є група амфор з так званою “чаркоподібною ніжкою” (мал. 1.3), походження якої пов'язується з виробництвом Менди [Брашинський, 1976]. Так як і більшість амфор, що походять з території північно-егейського виробничого регіону, посудини типові для визначення “коло Фасосу”. У вітчизняній літературі вони частіш відомі як амфори з чаркоподібними (чаркообразними) ніжками або так звані мелітопольські амфори, тобто винайдені при розкоп-

ках Мелітопольського кургану [Тереножкин, Мозолевський, 1988, с. 69-76]. Їх кількість складає приблизно 15-20% від загальної кількості фрагментів амфор.

Ця група відносно легко виділяється за типовістю своїх формальних ознак. Зовнішньо вони дещо схожі на амфорні ніжки виробництва Фасосу, але мають більш пласкату й масивну підшову. Вони, як і попередня група, мають циліндричний стовбур, але більше розширюються до низу. При цьому, необхідно відмітити, що ці ніжки досить масивні, а за своїми пропорціями, на відміну від інших ніжок цього морфологічного типу, мали значно більш розширену підшову відносно товщини стовбура, який, в свою чергу, розширювався до тулуба посудини під більшим кутом ніж у інших, наприклад, фасоських, амфор. Формальні ознаки цих ніжок також досить варіативні. Плавний розширений стовбур чітко, а в деяких випадках різко, переходить в підшову з округлою, хвилястою, а іноді прямою, й майже горизонтальною нижньою утворюючою. Присутні й амфорні ніжки з вертикальним пояском довкола підшови.

Вінця амфор Менди не так добре типологізовані. Вони дещо вивернуті зовні з заокругленою внутрішньою утворюючою й чіткими зовнішніми рисами, часто з підсічкою під нижнім краєм вінець. Горло має циліндричну форму, здебільшого округле в плані, м'яко переходить у плечики. Ручки еліпсоподібні у розрізі, встановлені вертикально на плічках, паралельно горлу. В основі їх часто зустрічаються ямки від пальцевих вдавлень. Глина цих амфор, досить типова для амфор північно-егейського виробництва, здебільшого світло-коричневого кольору різних відтінків. Серед штучних домішок переважають білий кварцовий пісок у вигляді вкраплень, а також слюдяні блискітки. Домішки мали дрібну фактуру. Поверхня посудин, як правило, шорохувата через велику кількість піску. Амфори цього центру надходили до Північного Причорномор'я протягом всього IV ст. до н.е., але більшість з них датується третьою чвертю IV ст. до н.е. [Брашинський, 1984, с. 38].

Розповсюдженість амфор з чаркоподібною ніжкою відмічала Н.А.Онайко [Онайко, 1970, с. 11]. Звертає на себе увагу той факт, що посудини подібного типу складають більшість серед амфорних матеріалів в деяких курганах скіфської знаті. Так, за визначенням С.В.Поліна вони становили більшість серед амфор царського кургану Чортотлик [Полин, 1991, с. 365], 7 екземплярів їх зафіксо-

вано серед амфор Товстої Могили [Мозолевський, 1979, с. 23-25], а також всі 11 амфор знайдених при розкопках Мелітопольського кургану [Тереножкин, Мозолевський, 1988, с. 69-76], курган № 3 у с. Велика Знам'янка, курган № 7 у с. В. Рогачик, курган Жовтокам'янка [Монахов, 1999, с. 354, 386, 394]. В рядових скіфських курганах амфори цього центру зустрічаються рідше і здебільшого в залишках тризни.

Третю за своєю кількістю групу серед амфорних матеріалів Кам'янського городища складають амфори типу Солоха-2 (мал. 1.5). Їх кількість становить до 15% від загальної кількості амфорних ніжок. В них довгий циліндричний стовбур, розширена округла підошва й також округла ямка в її центрі. Глина цегляного кольору з рожеватим відтінком і відрізняється високою якістю обробки керамічного тіста. Воно дуже добре відмулене й має дрібну фактуру. Серед штучних домішок багато слюдянистих блискіток. Датуються ця група амфор другою й третьою чвертями ІV ст. до н.е., або першою половиною ІV ст. до н.е. [Брашинский, 1984, с. 240].

Амфори цієї групи складають велику частину амфорних матеріалів поховань скіфської знаті. Так, в найближчому до Кам'янського городища кургані Солоха було знайдено 5 екземплярів цих амфор, завдяки чому дана група й дістала свою назву [Манцевич, 1987, с. 50-55; 1975]. Вони також знайдені серед амфорних матеріалів Чортомлику [Полин, 1991, с. 372] та Товстої Могили [Мозолевський, 1979, с. 23-25]. Протягом довгого часу існували різні припущення стосовно місця виробництва амфор цього типу (Візантія, Хіос, Північне Причорномор'я). За останніми даними – ці амфори походять з майстерень острова Пепарет [Гарлан, 1992].

Наступну за своєю кількістю групу складають амфори гераклейського виробництва (мал. 2.7,8) – 10-15% їх загальної кількості. Амфори цієї групи добре відомі з матеріалів розкопок Північнопричорноморських пам'яток античної доби [Лейпунская, 1975, с. 126-138]. Серед гераклейських амфорних ніжок Кам'янського городища представлено ніжки типів 1 і 2, за класифікацією І.Б.Зеест (мал. 2.8), які датуються нею ІV - III ст. до н.е. [Зеест, 1960, с. 100-101]. Амфори першого типу представлені ніжками з циліндричним стовбуром й розширеною основою, але з округлими рисами в своєму оформленні. Друга група амфор має більш чіткий профіль із прямими утворюючими та кутастими перегинами. Прак-

тично в усіх випадках в центрі підошви розташовувалась ямка, але в знайдених нами екземплярах не простежується характерна для гераклейських амфор риса – конусоподібність цієї ямки. Переважна більшість з цих ямок була округлої форми. Ця риса відбиває різні технологічні прийоми роботи й формування на гончарному колі донець амфор – вдавнення пальцем й вирізання спеціальним інструментом.

Досить часто зустрічаються вінця гераклейських амфор, характерною ознакою яких є округлий зовнішній валік (мал. 2.7), вони досить типові і зустрічаються практично на всіх скіфських поселеннях.

Глина гераклейських амфор досить різноманітна за своїм кольором, але переважають брунатні або червонуваті відтінки. Характерною ознакою тіста амфор гераклейського виробництва є присутність серед штучних домішок кристалів піроксену чорного кольору. Ці частки бувають досить крупними – до 1-1,5 мм завдовжки. Іноді зустрічаються й інші мінеральні домішки, наприклад, кварц. В цілому, домішки мають грубувату фактуру, що відбивається в шерохуватості поверхні посудин. Загалом ця група матеріалів датується ІV ст. до н.е.

Амфорні матеріали гераклейського виробництва часто зустрічаються на інших пам'ятках скіфської осілості, деякі з них навіть мають клейма (Кам'янське городище, поселення Князь-Григорівка та ін. [Гаврилюк, Оленковський, 1992, с. 32]. Амфори гераклейського виробництва зустрічаються у скіфських похованнях, наприклад, у матеріалах могильників Широке (курган 5), Широке 2 (курган 26) та Шевченко 3 (курган 2) та Кутянського могильника (кургани 18 та 25), кургану біля с. Богданівка Херсонської області, у похованні кургану № 4 біля с. Первомайка [Монахов, 1999, с. 211,255].

Досить невелику але характерну за своїми ознаками групу складають амфори типу Солоха-1. Їх кількість становить всього 2-5% загальної кількості визначених фрагментів амфор і на противагу іншим типам амфор в них найхарактернішими за своїми формальними характеристиками є не ніжки, а вінця. Вони мали характерну дзьобоподібну форму в перетині, широкі у плані й досить далеко відстоять від шийки амфори (мал. 2.10). Ніжки амфор цього типу характеризуються невисоким стовбуром й округлим валіком довкола ніжки (мал. 1.6). Глина цих амфор світло-коричневого кольору і має значні домішки слюди.

Датуються амфори типу Солоха-1 другою чвертю - кінцем IV ст. до н.е. [Лейпунская, 1981, с. 32]. Центр їх виробництва, як і амфор типу Солоха-2 пов'язується за дослідженнями І.Гарлана з Пепаретом, або якимось близьким до нього центром виробництва амфорної тари [Гарлан, 1992; Амперер, Гарлан, 1992, с. 8-32].

Фрагменти амфор цього типу є в матеріалах як інших поселень округи Кам'янського городища (наприклад, поселення Велика Знам'янська пристань) [Гаврилюк, Оленковський, 1992, с. 15, 16, рис. 6, 5], так і в курганних могильниках. У похованнях амфори цього типу зустрічаються нечасто. В основному вони відомі у курганах Солоха [Манцевич, 1987, с. 51] та Першому Мордвинівському.

Невелику групу складають амфори хіосського виробництва – 1-2% від загальної кількості й траплялись одиничними екземплярами на Кам'янському городищі та Білозерському поселенні. Представлені типами з ніжкою ковпачкової, або наближеної до неї форми (мал. 2.9). Глина їх досить тонко відмунена, з блискітками світло-коричневого кольору різних відтінків. Загалом датуються другою половиною IV ст. до н.е.

Певною особливістю набору амфорної тари з розглянутих нами поселень є дуже маленька кількість або навіть повна відсутність на деяких поселеннях фрагментів амфор синопського та херсонеського виробництва. Вони визначені за наявністю клейм на уламках ручок амфор [Граков, 1954, с. 90-92; Плешивенко, 1992, с. 162] і майже не відомі по фрагментах ніжок, вінець або стінок цих посудин. Знайдені вони окрім Кам'янського городища і на інших поселеннях його округи – три клейма знайдено на Капулівському городищі, одне – на Волошському поселенні [Гаврилюк, Оленковський, 1992, с. 10, рис. 3, 8, 12; 3,7]. Дещо рідше зустрічаються амфори з херсонеськими клеймами – дві ручки з такими клеймами знайдено на Кам'янському городищі, одна – на городищі Лиса Гора [Гаврилюк, Былкова, Кравченко, 1992, ч. I, с. 29].

Слабку присутність амфор Синопи у Нижньому Подніпров'ї можна пояснити тим, на нашу думку, що до моменту розквіту торгівлі й масового імпорту цієї продукції вже майже зникла переважна кількість скіфських поселень в даному регіоні. Відсутність же херсонеських матеріалів потребує подальшого й більш детального вивчення реальної економічної ситуації того часу, особливо стосовно виробництва

амфор й продукції що в них перевозилась в самому Херсонесі.

Цікавим є факт присутності на Кам'янському городищі унікального типу амфор, точніше лише амфорних ніжок, аналогій яким нами поки не знайдено серед матеріалів будь-яких інших поселень (мал. 2.11). Вперше їх було виділено Б.М.Граковим й визначено як амфори з пустотілими ніжками [Граков, 1954, с. 87, табл. VII. 17]. Він відмічав їх схожість за формальними ознаками з ніжками амфор фасоського виробництва, а за складом керамічної маси частина наближалась до фасоських, а частина до сінопських з великою кількістю туфових домішок. Б.М.Граковим було знайдено 11 екземплярів таких ніжок. Нові розкопки Скіфської Степової експедиції дали ще 12 екземплярів [Каряка, 1997, с. 116], що складало приблизно 4% загальної кількості серед інших уламків амфорних ніжок. Слід зауважити, що під час формування, з незрозумілих для нас причин, в ніжках цих амфор з внутрішнього боку було зроблено порожнину, що робило їх досить тонкостінними. Екземпляри з наявністю домішок туфу або піроксену вказують якщо не на синопське, то, можливо, південнопричорноморське виробництво.

Стосовно територіального розподілення окремих категорій амфорних матеріалів серед нижньодніпровських скіфських поселень відмітимо певну одноманітність процентного співвідношення цих категорій практично серед більшості поселень даного регіону. Виключення в даному випадку складають матеріали поселення Лиса Гора, на яких превальювали уламки гераклеїських амфор. Це явище нами пояснюється ймовірною наявністю сухопутного торгівельного шляху на це поселення з півдня, з гавані Кремни через яку проводив свою торгівельну політику в даному регіоні Боспор [Каряка, 1999, с. 29-32].

Таким чином, в результаті аналізу амфорних матеріалів з поселень кінця V-IV ст. до н.е. Нижнього Подніпров'я можна з впевненістю сказати, що протягом даного періоду на вказану територію масово надходили товари в амфорній керамічній тарі з Фасосу, Менди, Пепарету та Гераклеї Понтійської. Менш інтенсивні стосунки простежуються з Хіосом, Синопою та Аканфом. Розглядаючи географію розповсюдження різних категорій керамічної тари в Нижньому Подніпров'ї, відносно одноманітність її якісного складу, очевидним стає висновок про переважну спрямованість економічних стосунків цих

поселень на торгівлю з центрами північно-егейського виробничого регіону. Певне виключення в цьому становлять лише матеріали городища Лиса Гора, кількісне переважання на якому фрагментів гераклейського виробництва говорить про існування друго-

го шляху торгівельних стосунків від Гераклеї Понтійської через Боспор та Кремни. Існування цих двох шляхів відбиває зіткнення на даній території економічних інтересів північноегейських та південнопонтійських центрів виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

- Амперер Ж.И., Гарлан И.* 1992. Греческие амфорные мастерские // Греческие амфоры. Саратов.
- Бидзиля В.Й., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П.* 1977. Курганный могильник в Урочище Носаки // Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки. К.
- Брашинский И.Б.* 1976. Амфоры Менды (о локализации группы амфор с "рюмко-образными ножками") // Художественная культура и археология античного мира. М.
- Брашинский И.Б.* 1984. Методы исследования античной торговли. М.
- Гаврилюк Н.А.* 1999. История экономики Степной Скифии VI-III вв. до н.э. К.
- Гаврилюк Н.А., Былкова В.П., Кравченко С.Н.* 1992. Скифские поселения IV в. до н.э. в Степном Поднепровье. 1, 2. К.
- Гаврилюк Н.О., Оленковський М.П.* 1992. Пам'ятки сифів. Херсон.
- Гарлан Й.* 1992. О происхождении амфор типа "Солоха" // Археология. № 4.
- Граков Б.Н.* 1954. Каменское городище на Днепре. М.
- Зеест И.Б.* 1960. Керамическая тара Боспора. М.
- Каряка А.В.* 1996. К вопросу о специфике торговых отношений греков и варваров // Мир Ольвии: Памятник исследователю и исследование памятника. К 90-летию профессора Л.М.Славина. К.
- Каряка О.В.* 1997. Амфори Кам'янського городища // Археология. № 4.
- Каряка О.В.* 1999. Торговельні шляхи в Нижньому Подніпров'ї в IV ст. до н.е. // Археологічний літопис Лівобережної України. 2.
- Лейтунская Н.А.* 1981. Керамическая тара из Ольвии. К.
- Лейтунская Н.А.* 1975. О стандартах гераклейской амфорной тары // Ольвия. К.
- Манцевич А.П.* 1975. Керамична тара з кургану Солоха // Археология. №17.
- Манцевич А.П.* 1987. Курган Солоха. Л.
- Мозолевський Б.М.* 1979. Товста Могила. К.
- Монахов С.Ю.* 1999. Греческие амфоры в Причерноморье. Комплексы керамической тары VII-II вв. до н.э. Саратов.
- Онайко Н.А.* 1970. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV-II в. до н.э. М.
- Онайко Н.А.* 1966. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII-V вв. до н.э. М.
- Плешивенко А.Г.* 1992. Торговые связи Каменского городища // Древности Степного Причерноморья и Крима. Запорожье. 3.
- Погребова Н.Н.* 1958. Позднескифские городища на Нижнем Днепре (Городища Знаменское и Гавриловское) // Памятники скифо-сарматского времени в Северном Причерноморье. М.
- Полин С.В.* 1991. Амфори Кургана Чертомлик // Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлик. К.
- Русяева А.С.* 1999. Проникновение эллинов на территорию украинской Лесостепи в архаическое время (к постановке проблемы) // ВДИ. 4.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н.* 1973. Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. К.
- Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н.* 1988. Мелитопольский курган. К.

O.V. Karyaka

AMPHORAE OF HILLFORTS OF LOWER DNIPER IN THE IV CENTURY B.C.

Summary

This article is devoted to the analysis of main categories of ancient pottery amphorae, discovered at excavations of hillforts of Low Dniper. As a result, the author proves that the main part of these materials was transported to mentioned region from productive centers of Thasos, Menda and Peparetos. Exception to this were materials of Lisaya Gora hillfort, which evidence of more close trade relations with centers of South Black Sea region.